

MEHANIZMA VZPOSTAVITVE LOJALNOSTI V SLOVENSКИH PARLAMENTARNIH STRANKAH

Selekcija kandidatov za parlamentarne volitve in vrsta
poslanskega mandata

Povzetek: *Politične stranke so posebna vrsta organizacij. Vendar tudi zanje veljajo nekatere značilnosti tipičnih organizacij. Med njimi je prav gotovo potreba po čustvovanju, ki se najbolj izraža v lojalnosti organizaciji oziroma stranki. Stranke v zahodnoevropskih državah so v letih svojega delovanja razvile različne mehanizme za vzpostavitev lojalnosti posameznih članov strankam. Med najbolj izpostavljenega mehanizma sodita selekcija kandidatov za parlamentarne volitve in vrsta poslanskega mandata. V prispevku smo podrobneje analizirali, ali imajo tudi slovenske parlamentarne stranke možnost uporabiti omenjena mehanizma za vzpostavitev lojalnosti. Ugotovili smo, da statutarno gledano to možnost imajo. Poleg tega slovenske parlamentarne stranke v resnici poskušajo uporabljati ali celo uporabljajo selekcijo kandidatov za parlamentarne volitve in poslanske mandate za vzpostavitev lojalnosti posameznih članov strankam oziroma, če smo natančnejši, centralnim organom strank, ki posebej celotne stranke, in vzpostavljajo tudi pravila čustvovanja. Tako lahko rečemo, da se slovenske parlamentarne stranke v tem pogledu bistveno ne razlikujejo od strank v zahodnoevropskih državah.*

Ključni pojmi: *selekcija kandidatov za volitve, poslanski mandati, politične stranke, lojalnost*

Uvod

Politične stranke so politične organizacije, ki so vitalnega pomena za demokracijo (Krouwel, 1999; Schattschneider v Djupe, 2000). Kljub vitalnemu pomenu strank za demokracijo in dejstvu, da so posebna vrsta organizacij, imajo še vedno kar nekaj tipičnih značilnosti organizacij. Za organizacije je značilno, da so racionalno in normativno usmerjene, ker so sestavljene iz posameznikov pa tudi čustvujejo (Flam, 1990). Med zelo pomembna čustva je pogosto uvrščena čustvena

* Dr. Alenka Krašovec, docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

pripadnost oziroma lojalnost¹ posameznikov (delu) organizaciji.² V strankah se to čustvo pogosto izrazi v obliki pričakovanja ali zahteve lojalnosti stranki kot celoti, največkrat pa v obliki lojalnosti določeni manjši ali večji formalni skupini v stranki,³ ki ima moč odločanja o (naj)pomembnejših vprašanih ali/in procesih v stranki.⁴ Lojalnost je po J.M. Barbaletu (1996: 82) "čustvo povezano z delovanjem posameznikov in skupin v prihodnosti, ki vpliva na delovanje v sedanosti". Lojalnost je torej izraz pričakovanega delovanja v prihodnosti, ki sooblikuje delovanje v sedanosti, ter povezuje posameznike in organizacijo. Ščasoma se celo pojavi novo čustvo, povezano z lojalnostjo - potreba biti lojalen že vzpostavljeni lojalnosti (Djupe, 2000).

Politična organizacija ali formalna skupina v njej imata na razpolago večje število mehanizmov⁵ vzpostavitve lojalnosti. Vrste in oblike omenjenih mehanizmov se raztezajo od nagrajevalnih do kaznovanih, od blagih do "stroгих" oblik obeh vrst. Vsekakor pa ti mehanizmi služijo upravljanju s čustvi posameznikov, z namenom zagotoviti obstoj strank in izpolniti cilje strank (Flam, 1990).

V politološki literaturi je v zadnjih desetletjih zaslediti večje število raziskav, analiz in razmišljanj o dveh vrstah procesov in pojavov v strankah, ki se vedno pogosteje izpostavljajo kot mehanizmi, s katerimi je moč vzpostavljati lojalnost posameznikov do strank kot celot oziroma do manjših ali večjih formalnih skupin v njih.

Prvi od mehanizmov je selekcija kandidatov za (predvsem) parlamentarne volitve, drugi pa vprašanje vrste poslanskih mandatov.

V prispevku se bomo tako največ ukvarjali s selekcijo kandidatov za parlamentarne volitve v slovenskih parlamentarnih strankah in vprašanjem vrste poslanskega mandata, ki je uveljavljena (se uveljavlja) v Sloveniji in slovenskih parlamentarnih strankah. V ta namen bomo analizirali statute⁶ omenjenih strank, ki so veljali v času parlamentarnih volitev leta 2000.

¹ Čustvena pripadnost oziroma lojalnost posameznikov organizaciji je tudi pogoj njihovega uspešnega delovanja (Flam, 1990).

² Vprašanje lojalnosti se ponavadi povezuje z vprašanjem zaupanja. Povezava med obema obstaja, "vendar pa ni enostavna, saj (začasna) prekinitev zaupanja nujno ne spodkoplje lojalnosti" (Barbalet, 1996: 79). Z opredelitvijo povezave med lojalnostjo in zaupanjem se je ukvarjal Diego Gambetta (v Barbalet, 1996: 79), po čigar mnenju, pomeni lojalnost globalno zaupanje oziroma obdržanje le-tega - v organizacijo, stranko, posameznika ali več posameznikov.

³ Lahko se vzpostavi tudi lojalnost do neformalnih skupin v stranki.

⁴ Velikokrat ta manjša ali večja formalna skupina tudi določa pravila čustvovanja, sankcije v primeru njihovega morebitnega kršenja in izvajalca teh sankcij.

⁵ Praviloma naj bi sicer posamezniki sami imeli politične razloge za lojalnost strankam (Djupe, 2000: 83).

⁶ To metodo raziskovanja in analiziranja odnosov, razporeditve pristojnosti in moči v strankah uporablja veliko politologov. Čeprav take vrste raziskave in analize pogosto predpostavljajo, da formalno opredeljeni procesi in odnosi določajo odločitve in rezultate v strankah, temu velikokrat ni tako (Norris, 1997: 9). Pomeni, da se formalno (statutarno) opredeljeni ter dejanski procesi in odnosi v strankah pogosto ne pokrivajo, in da med njimi prihaja do manjših ali večjih razlik. Vendar so kljub temu raziskave in analize formalnih pravil (predvsem statotov) zelo uporabna začetna točka (van Biezen, 1998: 4).

Selekcija kandidatov za parlamentarne volitve

Selekcija kandidatov za parlamentarne volitve⁷ je najpomembnejši vidik političnega procesa v parlamentarnih demokracijah in ima pomembne posledice za stranke, volivce in zakonodajno vejo oblasti⁸ (Erickson in Carty, 1991: 331). Moisei Jakovlevič Ostrogorski (v Norris, 1997: 7) je že na začetku 20. stoletja ugotovil, da ima odgovor na vprašanje, kdo v stranki odloča o selekciji kandidatov za parlamentarne volitve zelo pomemben vpliv na razporeditev pristojnosti in moči v njih.

“Schattschneider, katerega ugotovitve je podprlo tudi veliko drugih politologov, je proces selekcije kandidatov za parlamentarne volitve označil za najpomembnejši proces v stranki. Lastnosti tega procesa določajo tudi lastnosti stranke; kdor lahko odloča o selekciji kandidatov za volitve, je lastnik stranke. Zato je preučevanje omenjenega procesa ena najboljših točk, na kateri se lahko opazuje razporeditev moči znotraj stranke” (Ranney, 1968: 142).

Tisti, ki v stranki odloča o selekciji kandidatov za parlamentarne volitve velikokrat vzpostavlja (ne)formalne kriterije v procesih selekcije in (zavedno ali nezavedno) (ne)formalne kriterije lojalnosti do strank oziroma do ključnega odločevalca v njih. Torej ta subjekt določa pravila čustvovanja in sankcije v primeru njihovega nespoštovanja. Začetni in tudi najpogostejši kriteriji, da je posameznik v stranki izbran za kandidata na parlamentarnih volitvah, so dolgoletno aktivno delo v njej, zanesljivost⁹, spoštovanje programa, statuta in odločitev stranke ter lojalnost (Mouritzen, 1987; Norris, 1997; Krouwel, 1999). Poleg tega od bodočih kandidatov za parlamentarne volitve v večini zahodnoevropskih držav in njihovih strank pričakujejo in tudi že zahtevajo izkušnje na nižjih ravneh političnega delovanja oziroma v političnih predstavniških telesih na lokalni ali regionalni ravni (Norris, 1997). Veliko strank je tako izoblikovalo ustaljeno pot¹⁰, ki jo morajo prehoditi člani strank, preden jim te dopustijo kandidirati v njihovem imenu¹¹ (Norris et al., 1997).

⁷ V predvolilnem obdobju je čustvena mobilizacija v strankah na vrhuncu (Flam, 1990: 228).

⁸ Selekcija kandidatov za parlamentarne volitve ima pomemben vpliv tudi na nekaterih drugih področjih, tako npr. vpliva na procese oblikovanja javnih politik (Pennings, 1999), na odnose med zakonodajno in izvršilno vejo oblasti (Hazan, 1999).

⁹ Stranke želijo poslati svoje najvidnejše in najzanesljivejše predstavnike na najpomembnejše delovno mesto, na katerem po njihovem mnenju lahko opravljajo najkoristnejše delo (Michels, 1925/1990).

¹⁰ Čeprav do istega cilja kljub temu lahko vodijo tudi nekatere alternativne poti - prek kariere v vojski, množičnih medijih ali državni upravi (Norris, 1997).

¹¹ Potrebno je opozoriti, da so procesi selekcije kandidatov za parlamentarne volitve skoraj izključna domena strank. Na parlamentarnih volitvah ponavadi kandidira le manjše število neodvisnih kandidatov, v parlamente zahodnoevropskih držav pa jih je izvoljeno zelo malo. Možnost nastopa na volitvah je največkrat omejena s pravnimi omejitvami, ki določajo, pod kakšnimi pogoji lahko nekdo kandidira na volitvah (določeno število podpisov volivcev, vložene candidature v večjem številu volilnih enot/okrajev). Eden zanimivejših pogojev je denarni depozit, ki ga morajo položiti neodvisni kandidati in ga dobijo vrnjenega, če dosežejo določen odstotek glasov. Taka in podobna določila lahko v resnici omejujejo, ne pa tudi preprečujejo nastop neodvisnih kandidatov (Epstein, 1967: 215).

Učinkovitejša ovira za nastop neodvisnih kandidatov so stroški volilnih kampanj. Volilne kampanje postajajo vedno bolj profesionalno vodene, vedno dražje in vedno bolj nepogrešljive (Katz in Mair, 1995). Poleg finančne podpore, ki jo največkrat nudijo stranke (razen v primeru finančnih mogotcev, ki si zmorejo te vire zagotoviti sami), je pomembna tudi logistična podpora in razprostranjenost organizacije po vsem ozemlju (države, volilne enote/okraja), ki jo ponavadi prav tako zagotavljajo stranke.

S pomočjo oblikovane ustaljene poti imajo stranke ali formalne skupine v njih, ki odločajo o selekciji kandidatov za volitve, možnost preveriti zanesljivost, predanost in lojalnost možnih kandidatov strank oziroma njihovo čustveno pripadnost strankam.

Pri selekciji kandidatov za parlamentarne volitve je zelo pomembnih nekaj vprašanj.

a) Ali so procesi selekcije kandidatov v strankah določeni le z znotrajstrankarskimi pravili ali nemara tudi nacionalna zakonodaja določa neka pravila, elemente in procedure, ki veljajo za vse stranke v neki državi?

Največkrat nacionalne zakonodaje vsebujejo le določila, ki predpisujejo, pod kakšnimi pogoji lahko stranke in posamezni kandidati vložijo svoje kandidature za volitve. Redko pa vplivajo na procese selekcije kandidatov v strankah. V zahodnoevropskih državah v tem pogledu izstopajo le Finska, Nemčija in Norveška (Krouwel, 1999: 5).¹² V ostalih državah stranke pri določitvi pravil, elementov in procedur selekcije kandidatov za volitve zakonsko v bistvu niso omejene in jih oblikujejo same. Zaradi tega se lahko procesi selekcije med strankami iste države bistveno razlikujejo.

b) Kdo natančneje oblikuje/določa procese selekcije kandidatov v strankah in pravila, ki v njih veljajo, če tega ne naredi nacionalna zakonodaja?

To vprašanje je večinoma prezrto, ni pa nepomembno (Krouwel, 1999). Ni namreč pomembno le, kdo v stranki odloča o selekciji kandidatov za volitve, saj si tisti, ki strukturira moč odločanja v procesu že s to pristojnostjo lahko zagotavlja določeno moč v njem. V strankah zahodnoevropskih držav je pristojnost natančnejšega oblikovanja/določanja procesov selekcije kandidatov in pravil v njih večinoma v rokah manjše ali večje formalne skupine posameznikov, ki predstavljajo centralne organe (dele) strank¹³ (Krouwel, 1999).

c) V kolikšnem obsegu se selekcija kandidatov opravlja na nacionalni ravni v centralnih organih strank oz. v kolikšni meri je decentralizirana in daje več pristojnosti na tem področju lokalnim organizacijam?

Praksa (de)centralizacije procesov selekcije se v evropskih strankah in državah razlikuje. Na eni strani je možnost, da kandidate določijo lokalne organizacije strank, in sicer brez kakršnega koli vmešavanja od zunaj (zgoraj). Druga skrajnost je, da o tem odločajo izključno le centralni organi strank, mogoče celo predsedniki strank sami. V večini strank liberalnih demokracij pa prevladuje kombinacija obeh možnosti (Ware, 1996: 262). Pomeni, da je enako težko odkriti procese selekcije, kjer ni vplivanja s strani centralnih organov, kot procese selekcije, ki bi bili popolnoma centralizirani (Ware, 1996). Med omenjenima skrajnostima je širok prostor možnosti oblikovanja različnih kombinacij, ki vsebujejo različne vrste odnosov med lokalnimi organizacijami in centralnimi organi ter ustvarjajo različna ravnotežja moči med obema.

Večina strank lokalnim organizacijam dopušča možnost predlaganja kandidatov, vpliv centralnih organov pa je zagotovljen na različne načine. Največkrat centralni organi potrjujejo kandidate, ki so jih izbrale lokalne organizacije, in če se ne

¹² Krouwelov prispevek iz leta 1999, ki ga večkrat omenjamo, se opira na podatke raziskave in analize 83 strank iz 12 zahodnoevropskih držav.

¹³ Centralni organi (deli) strank imajo v strankah različne nazive. Prevladujejo pa nazivi svet, predsedstvo, izvršilni odbor.

strinjajo s predlaganim(-i) kandidatom(-i), imajo možnost veta na odločitve lokalnih organizacij.¹⁴ V teh primerih dejansko odločajo centralni organi strank. Ti lahko dajejo lokalnim organizacijam tudi priporočila in nasvete.

d) Ali je dokončno odločanje o kandidatih v tisti enoti (na lokalni ali nacionalni ravni), ki ima največjo moč odločanja v teh procesih, poverjeno manjšemu ali večjemu številu akterjev?

V strankah zahodnoevropskih držav je dokončno odločanje o kandidatih skoraj izključna pristojnost strankarskih elit, največkrat kar tistih na nacionalni ravni (Krouwel, 1999). Članske volitve, ko o kandidatih stranke za volitve odločajo vsi člani določene stranke¹⁵, so v strankah zahodnoevropskih držav sila redek pojav. V obdobju od II. svetovne vojne do 90. let 20. stoletja so se pojavile le na Finskem (ker je to zakonska obveznost za vse stranke) ter v posameznih strankah v Belgiji, Avstriji, Nemčiji, Veliki Britaniji in na Nizozemskem (Krouwel, 1999: 20).

Na koncu lahko rečemo, da so procesi selekcije kandidatov za parlamentarne volitve skoraj izključna pristojnost strank. Znotraj njih pa imajo najpogosteje odločilno vlogo elite, ki so združene v centralne organe strank. Tisti, ki v strankah dejansko odloča o selekciji kandidatov za volitve, ima možnost izoblikovanja (ne)formalnih kriterijev (največkrat so to zanesljivost, predanost in lojalnost stranki), ki jih bo upošteval v procesih selekcije. Zato so ti procesi zelo primerno orodje za nagrajevanje kandidatov, ki delujejo po pričakovanih (zahtevah) centralnih organov strank in za kaznovanje tistih, ki ne delujejo po njihovih pričakovanih (zahtevah). Na opisani način se v strankah dejansko vzpostavlja zahteva po lojalnosti glavnim odločevalcem - ponavadi centralnim organom strank. In paradoksalno - organizacije, ki so vitalnega pomena za delovanje demokracije, v resnici prevzemajo nedemokratično in s strani nacionalnih strankarskih elit nadzorovano obliko selekcije kandidatov za parlamentarne volitve (Krouwel, 1999: 2).

Vrsta poslanskega mandata

Vrste poslanskih mandatov so se skozi razvoj modernega parlamentarizma spreminjale. Zlasti na začetku so bili poslanci izvoljeni, da bi zastopali dele ljudstva na podlagi dveh načel: načela teritorialnega in načela interesnega predstavnštva. Volivci iz določenega teritorialnega ali določenega interesnega dela družbe, ki so poslance izvolili, so v tem primeru od poslancev pričakovali in zahtevali, da bodo ti predstavljali in se zavzemali za njihove interese. V nasprotnem so imeli volivci možnost svoje poslance odpoklicati. Taki mandati predstavnštva so se imenovali imperativni (vezani) mandati.

Sčasoma se je narava mandatov usmerila k predstavljanju vsega ljudstva, s čimer so poslanci dobili možnost odmika od obveznih navodil ozkih delov družbe, ki so jih izvolili. Poslanci so postali pri svojem delovanju in odločanju prepuščeni svoji neodvisni presoji delovanja v imenu in korist vseh volivcev (Hague,

¹⁴ Tudi če centralni organi obdržijo le pravico potrjevanja kandidatov, ki so jih izbrale lokalne organizacije, in pravice do veta (skoraj) nikoli ne uporabijo, taka statutarna določila omogočajo centralnim organom pridobitev velike moči, ker jim dajejo možnost uporabiti omenjeno avtoriteto kadarkoli ocenijo, da je to potrebno (van Biezen, 1998: 16).

¹⁵ Ameriški model podeljuje pravico odločanja o kandidatih določene stranke vsem volivcem.

Harrop in Breslin, 1992). V tem primeru govorimo o svobodnem (nevezanem) mandatu, kjer volivci svojih predstavnikov ne morejo odpoklicati, če z njihovim delovanjem niso zadovoljni. "Odpoklic" lahko uresničijo šele na naslednjih volitvah, ko poslancev, z delom katerih niso bili zadovoljni, ne izvolijo ponovno.

Ob evoluciji imperativnega mandata v svobodni mandat je potekal še en proces - proces oblikovanja političnih strank. Te organizacije so v procesu volitev, prav tako pa tudi v parlamentu, začele pridobivati vedno večjo vlogo, saj so dejansko postale tiste, ki so organizirale in izpeljale volilne kampanje (Ware, 1996). Volilne kampanje so namreč postajale vedno bolj nepogrešljive, pa tudi logistično zahtevnejše in dražje (Katz in Mair, 1995). Posledica tega je bilo pričakovanje strank, da bodo poslanci pri svojem delovanju spoštovali in upoštevali interese organizacij, ki so jim nudile pomoč in omogočile vstop v parlament. To pomeni, da so pričakovale in tudi zahtevale določeno stopnjo strankarske discipline in lojalnosti oziroma čustveno pripadnost. Ob nespoštovanju in neupoštevanju strankinih interesov, pričakovanj ali celo zahtev so svojim poslancem lahko odtegnile podporo na naslednjih volitvah. Ta pa je, glede na majhno število neodvisnih kandidatov na volitvah (Müller, 1994) in zanemarljivo število izvoljenih neodvisnih kandidatov (Sväsand, Ström in Rasch, 1997), ključna.

Tako v času sodobne, strankarsko prevladujoče politike in posebej v sistemih proporcionalnega predstavnštva vidijo stranke poslance kot svoje izdelke in zato kot subjekte svojih navodil (Poguntke, 1994: 206). Če poslanci ne delujejo tako kot želijo stranke, jih te v procesih selekcije kandidatov za naslednje parlamentarne volitve ne izberejo za svoje kandidate. Če želijo poslanci nadaljevati parlamentarno kariero, morajo torej svojo lojalnost strankam (natančneje, tistim delom strank, ki odločajo o selekciji kandidatov za parlamentarne volitve)¹⁶ dokazovati s predanim delom in upoštevanjem pričakovanega ali zahtevanega delovanja v parlamentu in strankarsko disciplino. V nasprotnem kandidati, ki želijo nastopiti na parlamentarnih volitvah v imenu strank, ne dobijo mandata strank za nastop na volitvah, na katerih bi se potegovali za mandat volivcev.

Danes močno prevladujejo *de iure* (ustavno, zakonsko) svobodni mandati poslancev in njihova odgovornost vsemu ljudstvu (Kranjc, 1992). V resnici pa imamo v državah, v katerih najpomembnejšo vlogo v političnem življenju (na volitvah, v parlamentih in v procesih selekcije kandidatov za volitve) igrajo stranke, uveljavljene *de facto* strankarske mandate in odgovornost poslancev strankam. Tako zdaj "določilo o svobodnem mandatu pomeni zaščito poslancev pred strankami in pred popolno odvisnostjo od volje strankarskih elit" (Kranjc, 1992: 2).

Kljub *de iure* svobodnemu mandatu in možnosti strank, da strankarsko nedisciplinirane in neloyalne poslance kaznujejo z odtegnitvijo mandata strank za nastop na naslednjih volitvah, so te postale še nestrpnejše. Nekatere stranke pred potrditvijo kandidatur za parlamentarne volitve svojim kandidatom ponudijo v podpis (ta je pogoj za kandidaturo) pogodbe, na podlagi katerih so lahko ob izvo-

¹⁶ V primeru članskih volitev za določitev kandidatov strank na parlamentarnih volitvah je subjekt, kateremu naj bi poslanci, ki želijo nadaljevati parlamentarno kariero, izkazovali lojalnost, predvsem članstvo. Izkušnje izraelskih strank pa kažejo, da članske volitve ravno zaradi tega negativno vplivajo na strankarsko disciplino in notranjo kohezijo v strankah (Hazan, 1999).

litvi za poslanca in kasnejšemu neupoštevanju pričakovanj ali zahtev strank (nelojalnosti) pri delovanju v parlamentu izključeni iz poslanske skupine ali celo ob poslanski mandat. Tako v resnici oblikujejo imperativne strankarske mandate.

Vprašanje, ki se ob tem pojavi je, kako poslance prepričati (prisiliti), da bi se umaknili s svojega izvoljenega položaja. Poslance je sicer možno izključiti iz poslanskih skupin in strank, ni pa jih možno odstaviti s položaja poslanca, če tega sami ne želijo. Ustave, ki v večini primerov zagotavljajo svobodne mandate, so namreč najvišji pravni akti držav. Položaj je drugačen, če so pred potrditvijo kandidatur podpisane pogodbe v resnici *bianco* izjave o odstopu poslancev z njihovih položajev.¹⁷ Zadeva je v tem primeru pravno sporna, ker pomeni kršenje določil o svobodnem mandatu in sklepanju pogodb, verjetno pa je pravne posledice takih podpisanih pogodb v obliki (nezaželenega) odstopa težko preprečiti.

Vse to le še utrjuje *de facto* strankarske mandate, ki postajajo zaradi opisane možnosti takojšnje odstavitve nediscipliniranih (nelojalnih) poslancev z njihovega položaja celo imperativni strankarski mandati, in nujnost lojalnosti strankam (delom strank, ki odločajo o selekciji kandidatov za parlamentarne volitve).

Selekcija kandidatov za parlamentarne volitve v slovenskih parlamentarnih strankah

80

Selekcija kandidatov za parlamentarne volitve je zelo pomemben proces. Slovenska zakonodaja pa ji (tako kot nacionalne zakonodaje večine zahodnoevropskih držav) namenja le malo pozornosti.

Zakon o političnih strankah od strank zahteva, da v statutih določijo postopek in organ, ki določa kandidate za volitve v državni zbor, za predsednika republike ter kandidate za volitve v organe lokalnih skupnosti. V statutih morajo stranke določiti tudi način zagotavljanja enakih možnosti obeh spolov pri določanju kandidatov za navedene volitve. Kakšen bi postopek moral biti (kaj mora vsebovati in česa ne) in kateri organ strank naj določa kandidate pa ni opredeljeno. Tudi Zakon o volitvah v državni zbor to prepušča pravilom posameznih strank. Edino kar od njih zahteva je, da se lista kandidatov določi s tajnim glasovanjem, in da mora biti vložitvi kandidatur dodan zapisnik o določitvi liste kandidatov ter pravila političnih strank. S tem sklopom določil nacionalna zakonodaja minimalno sooblikuje procese selekcije kandidatov pri vseh strankah. Tako Slovenija očitno sodi med države, kjer je ureditev teh pomembnih procesov prepuščena idejam in željam

¹⁷ Portugalski socialisti so vzpostavili institut "častne zaobljube", na podlagi katerega kandidati za poslance podpišejo datumsko nedoločeno pismo o odstopu s položaja poslanca, ki ga ima stranka možnost uporabiti, če je kateri izmed poslancev izgubil njeno zaupanje (van Biezen, 1998: 13).

Tudi kandidati za poslance dolgo časa vladajočega Gibanja za demokratično Slovaško so morali pred potrditvijo kandidatur v centralnih organih stranke podpisati datumsko nedoločeno izjavo o odstopu s položaja poslanca, t.i. *bianco* odstopno izjavo. Tako izjavo so v vodstvu stranke brez večjih zadržkov uporabili pri poslanca, za katerega so menili, da ni strankarsko discipliniran (lojalen), in da ne deluje v skladu s pričakovanji in zahtevami stranke. Poslanec je za svoj odstop izvedel, ko je želel vstopiti v parlament, pa mu varnostniki tega niso dovolili z obrazložitvijo, da ni več poslanec (Malova in Deegan Krause, 2000).

posameznih strank. Zaradi tega se (lahko) ti procesi med posameznimi strankami bistveno razlikujejo.

Z analizo statutov strank smo želeli pridobiti podatke o procesih selekcije kandidatov za volitve v državni zbor. Kljub zakonskim določilom, da stranke v statutih določijo postopek in organ, ki določa kandidate za omenjene volitve, so stranke temu področju posvetile le malo pozornosti. Podrobnejše postopke namreč praviloma urejajo posebni pravilniki strank, na katere nas statuti tudi napotujejo, če želimo procese selekcije kandidatov podrobneje spoznati. Čeprav statuti prav veliko o procesih selekcije ne povedo, je bilo iz njih vseeno možno razbrati vsaj delne odgovore na že omenjene tri najpomembnejše sklope vprašanj.

Analizirali smo statute, ki so določali procese selekcije kandidatov v parlamentarnih strankah za državnozborske volitve leta 2000. Analizirani statuti so: pri Združeni listi socialnih demokratov (ZLSD) statut iz leta 1997, pri Liberalni demokraciji Slovenije (LDS), Demokratični stranki upokojencev Slovenije (DeSUS) in Slovenski nacionalni stranki (SNS) statuti iz leta 1998, pri Socialdemokratski stranki Slovenije (SDS) statut iz leta 1999, pri SLS+SKD Slovenski ljudski stranki (SLS+SKD), Novi Sloveniji - Krščansko ljudski stranki (N.Si) in Stranki mladih Slovenije (SMS) pa statuti iz leta 2000.

Natančnejše oblikovanje/določanje procesov selekcije kandidatov za volitve

Tabela 1: Subjekti strank, ki so sprejemali natančnejša pravila procesov selekcije kandidatov za volitve v državni zbor

	LDS	SDS	ZLSD	SLS+SKD	N.Si	DeSUS	SNS	SMS
svet	X	X	/	X*	X*	X**	/	X
predsedstvo	/	/	X	/	/	/	X	/

vir: statuti strank

** sprejme svet na predlog izvršilnega odbora*

*** podrobnejša navodila o načinu in postopkih določanja kandidatov lahko predpiše izvršni odbor*

Pravila, ki so natančnejše oblikovala/določala procese selekcije kandidatov, so v vseh strankah sprejemali centralni organi strank in si že tako zagotovili določeno moč v njih.

Možnost predlaganja kandidatov v strankah

Tabela 2: Subjekti strank, ki so lahko predlagali kandidate za volitve v državni zbor

	SDS	SLS+SKD	N.Si	DeSUS	SMS
teritorialne organizacije	X	X	X	X	X
centralni organi	X	/	/	X	X
interesne organizacije	X	/	/	/	X
posamezni člani	X*	/	/	/	X

vir: statuti strank

** kadar tako določi svet stranke s sklepom*

Pri LDS, ZLSD in SNS možni predlagatelji kandidatov iz statutov niso bili jasno razpoznavni.

Kot vidimo, so vse stranke možnost predlaganja kandidatov podelile teritorialnim organizacijam, v SDS, DeSUS in SMS so imeli to pravico tudi centralni organi. Le SDS in SMS pa sta možnost predlaganja kandidatov podelili še interesnim organizacijam in posameznim članom.

Dokončno odločanje o kandidatih v strankah

Tabela 3: Subjekti strank, ki so dokončno odločali o kandidatih za volitve v državni zbor

	LDS	SDS	ZLSD	SLS+SKD	N.SI	DeSUS	SNS	SMS
svet	X*	X*	/	X	/	X***	/	X*****
predsedstvo	/	/	/	/	/	/	X****	/
izvršilni odbor	/	/	/	/	X	/	/	/
volilna konferenca, konvencija	/	/	X**	/	/	X***	/	/
kongres	/	/	/	/	/	/	/	X*****

vir: statuti strank

** na predlog izvrš(il)nega odbora*

*** listo kandidatov na predlog predsedstva določi volilna konvencija*

**** listo kandidatov določi volilna konferenca; svet stranke določi listo kandidatov*

***** listo kandidatov na predlog predsednika stranke določi predsedstvo*

****** listo kandidatov določi svet, kadar je ne določi kongres, vsekakor pa na predlog izvršnega odbora*

V vseh strankah so pri končnem odločanju o kandidatnih listah za volitve določeno vlogo, v večini primerov tudi dokončno, imeli centralni organi strank. V SMS so to možnost podelili še najvišjemu organu stranke - kongresu, vendar v statutu ni bilo opredeljeno, v katerih in pod kakšnimi pogoji o kandidatnih listah dokončno odloča kongres in kdaj svet stranke.

V ZLSD je bila dokončna odločitev v rokah širšega, posebej za to priložnost oblikovanega in sklicanega telesa. Podobno je bilo tudi v DeSUS, kjer pa so statutarne določbe malce nejasne. Iz statuta tako ni moč zanesljivo razbrati, kdo je dokončno določil listo kandidatov - volilna konferenca ali svet stranke.

SNS pa izstopa v nasprotni smeri, saj je bil individualni organ, tj. predsednik stranke, tisti, ki je predsedstvu predlagal dokončno listo kandidatov. V tem primeru torej poseduje veliko moč v procesih selekcije kandidatov predsednik stranke.

Glede na statute lahko rečemo, da so procesi selekcije kandidatov v slovenskih parlamentarnih strankah v skoraj izključni pristojnosti strankarskih elit, predvsem tistih na nacionalni ravni. Nekaj pristojnosti je v večjem številu strank podeljeno še lokalnim strankarskim elitam (predvsem prek možnosti predlaganja kandidatov in dokončnega odločanja o njih na volilnih konvencijah/konferencah) ter v SDS in SMS še interesnim organizacijam in posameznim članom (prek možnosti predlaganja kandidatov). Vsekakor pa slovenske parlamentarne stranke v primeru volitev leta 2000 niso bile med tistimi redkimi izjemami v Evropi, ki so uvedle članske volitve.¹⁸

Povedano nas usmerja k ugotovitvi, da imajo v procesih selekcije kandidatov za parlamentarne volitve v slovenskih parlamentarnih strankah odločilno vlogo centralni organi strank. Ti imajo na ta način možnost izoblikovati (ne)formalne kriterije¹⁹, ki jih bodo upoštevali v procesih selekcije, in pravila čustvovanja. Tako so procesi selekcije kandidatov lahko orodje centralnih organov za nagrajevanje in kaznovanje možnih kandidatov na volitvah ter mehanizem vzpostavitve lojalnosti (čustvovanja) posameznikov do strank kot celot, največkrat pa kar do številčno manjših centralnih organov, ki poosebljajo stranke. V SNS igra zelo pomembno vlogo sam predsednik stranke. Predsedstvo namreč določa listo kandidatov za parlamentarne volitve na njegov predlog. To pa pomeni, da se v tej stranki bolj izpostavlja še lojalnost do predsednika stranke.

¹⁸ Do sedaj je s članskimi volitvami, ki v bistvu niso na noben način omejevale izbire in volje članov, poizkusila edino ZLSD, in sicer na volitvah leta 1996 (Krašovec, 2000). Pred tem so z neko obliko članskih volitev pri določitvi kandidata za predsednika države leta 1992 poizkušali Slovenski krščanski demokrati (Krašovec, 2000).

¹⁹ Zanimivo bi bilo poznati vsaj formalne kriterije, ki jih v procesih selekcije kandidatov upoštevajo centralni organi strank, vendar so jih v statut zapisali le v SDS. V tej stranki se pri predlaganju in izboru kandidatov enakopravno upoštevajo naslednji kriteriji: ugled in poznanost kandidata v Sloveniji in v določenem volilnem okolju; možnost za izvolitev oziroma pričakovan dober volilni rezultat glede na rezultate javnomnenjskih raziskav; rezultati dotedanjega dela in prispevek k uresničevanju programa stranke; kandidatov javen pozitivni odnos do stranke.

Vrste poslanskih mandatov v Sloveniji

Ustava Republike Slovenije, sprejeta leta 1991, ima v 82. členu določbo, ki se glasi: "Poslanci so predstavniki vsega ljudstva in niso vezani na kakršna koli navodila". To pomeni, da imamo v Sloveniji ustavno in de iure uveljavljen svobodni mandat. Vprašanje pa je, kakšen je položaj v resnici.

Videti je, da so tudi v Sloveniji obsežne volilne kampanje postale nujne. Le težko bi namreč rekli, da je brez obsežne volilne kampanje moč pridobiti zadostno število glasov za vstop v parlament.²⁰ Take volilne kampanje pa predstavljajo tudi velik strošek. Na podlagi poročil o reviziji poslovanja organizatorjev volilnih kampanj za volitve v državni zbor leta 2000 lahko ugotovimo, da je imela med strankami, ki so uspeli vstopiti v parlament, najmanjše izdatke SNS, in sicer 10.345.937,00 sit.²¹ Pri tem je potrebno opozoriti, da ne gre popolnoma nekritično povezovati večjih izdatkov za volilne kampanje z večjim uspehom na volitvah, vendar je očitno, da je možnost vstopa v parlament tudi v Sloveniji vedno bolj povezana s finančnimi sredstvi, vloženimi v volilne kampanje. Večja finančna sredstva in potrebno organizacijo volilnih kampanj pa v bistvu lahko zagotovijo le stranke. V obdobju od parlamentarnih volitev leta 1990 do parlamentarnih volitev leta 2000 je na volitvah sodelovalo kar nekaj neodvisnih kandidatov. Vendar je njihov uspeh do sedaj ničen; nobenemu neodvisnemu kandidatu še ni uspelo vstopiti v parlament.

Ti dve dejstvi kažeta, da igrajo najpomembnejšo vlogo na volitvah in v parlamentu stranke, ki posameznikom pomagajo vstopiti v parlament. Posledica tega je, da v določenih, za stranke najpomembnejših, primerih od teh posameznikov pričakujejo in tudi zahtevajo določeno stopnjo strankarske discipline in lojalnosti. V nasprotnem primeru imajo centralni organi strank, ki igrajo v procesih selekcije kandidatov za parlamentarne volitve odločilno vlogo, nediscipliniranim in nelojalnim poslancem možnost odtegniti podporo strank za nastop na naslednjih volitvah. Taki poslanci lahko seveda nastopijo na kandidatni listi katere druge stranke ali kot neodvisni kandidati, vendar imajo glede na dosedanje izkušnje v zadnjem primeru zelo majhne možnosti izvolitve (ali pa jih sploh nimajo).

Na podlagi predstavljenih dejstev bi za slovenske stranke lahko rekli, da imajo velike možnosti vzpostavitve de facto strankarskih mandatov. Da jih poskušajo v resnici vzpostaviti, nam dokazujejo trije medijsko najbolj izpostavljeni primeri.

Prvi je primer poslanca Cirila Pucka, ki je bil na volitvah leta 1996 izvoljen na listi Slovenskih krščanskih demokratov (SKD). Omenjeni poslanec je kljub drugačnim navodilom svoje stranke in poslanske skupine kandidatu za mandatarja vlade po parlamentarnih volitvah leta 1996 prispeval odločilni glas. Zaradi neupoštevanja navodil stranke in poslanske skupine so se na njegov račun vrstile obtožbe o izdaji volivcev določenega volilnega okraja in volivcev stranke v celoti, čeprav je v ustavi zapisano, da so poslanci predstavniki celotnega ljudstva (ne le volivcev volilnega okraja, v katerem so se potegovali za mandat ali volivcev stranke, na listi kate-

²⁰ Verjetno je SNS edina stranka, ki ji je uspelo vstopiti v parlament (na volitvah leta 1992), pa ni imela obsežne volilne kampanje.

²¹ Največ izdatkov je imela LDS (94.798.395,00 sit). Najvišji zakonsko dovoljeni znesek porabe finančnih sredstev je bil leta 2000 95.174.100,00 sit.

re so kandidirali) in niso vezani na kakršna koli navodila. Pucko se je branil s pojasnjevanji o tem, da je ravnal po svoji vesti in v korist celotne Slovenije. S pravnoformalnega vidika je imel Pucko vso pravico podpreti kandidata za mandatarja, kljub drugačnim navodilom svoje stranke. Hkrati pa je tudi res, da mu je stranka omogočila vstop v parlament, saj je finančno in logistično podprla njegovo volilno kampanjo. Glede na dosedanje izkušnje bi imel kot neodvisni kandidat na volitvah zelo majhne možnosti izvolitve (ali pa jih sploh ne bi imel). Zaradi ravnanja ob glasovanju za mandatarja so Pucka v stranki pozvali naj odstopi s položaja poslanca. Tega seveda ni storil, stranka pa ga zaradi ustavnega določila o svobodnem mandatu s položaja ni mogla odstaviti. So ga pa zato izključili iz stranke in poslanske skupine (iz obeh je Pucko že prej sam izstopil), nove parlamentarne volitve pa je dočakal kot samostojni poslanec.

Druga dva primera sta podobna. Dalj časa tudi v javnosti vidne napetosti med Edo Okretič - Salmič in DeSUS ter Polonco Dobrajc in SNS so doživele dva vrhunca. Prvega ob izvolitvi mandatarja za sestavo vlade po neizglasovani zaupnici vladi v državnem zboru leta 2000, ko je kandidat za mandatarja uspel na tajnih volitvah dobiti odločilna glasova. Ob tem se je v javnosti govorilo, da sta glasova prispevali omenjeni poslanki, ki naj ne bi upoštevali navodil svojih strank in poslanskih skupin. Drugi vrhunec je sledil malce kasneje, ko so bili v državnem zboru imenovani ministri vlade. Na javnem glasovanju o ministrih in posledično tudi o vladi sta ti dve poslanki prispevali glasova podpore. Na njun račun so se zvrstili že ob prvem primeru opisani očitki, pri čemer je tudi tu potrebno izpostaviti oba vidika njenega delovanja - pravnoformalnega in t.i. moralnega. Zaradi ravnanja v nasprotju z navodili sta bili poslanki še isti dan izključeni iz poslanskih skupin strank, na listah katerih sta bili izvoljeni. Tudi v teh dveh primerih so poslanki pozvali naj odstopita s svojih položajev, vendar sta obe zakonodajni mandat zaključili kot samostojni poslanki.

Očitno pa je, da poskušajo (vsaj nekatere) slovenske parlamentarne stranke vzpostaviti celo imperativne strankarske mandate. Zaradi nekaterih dogodkov na kongresu SDS leta 2001 se je eden izmed strankinih poslancev odločil, da ni več pripravljen sodelovati s predsednikom stranke in sočasno tudi vodjo poslanske skupine, in bo v državnem zboru morda začel delovati kot samostojni poslanec (Repovž, 2001). Odgovor predsednika stranke in vodje poslanske skupine je bil, da bo moral poslanec v tem primeru vrniti svoj mandat in povrniti sorazmerni del stroškov za volilno kampanjo (Repovž, 2001). K temu naj bi ga obvezovala pogodba, ki jo je v stranki podpisal pred potrditvijo kandidature za parlamentarne volitve. Poslanec je zanikal, da bi tako pogodbo podpisal, je pa povedal, da je že leta 1996 podpisal *bianco* odstopno izjavo.

Tako se takoj postavi vprašanje, ali statuti strank obvezujejo njihove kandidate, da pred dokončno potrditvijo kandidatur na organih strank, podpišejo kakršne koli pogodbe, ki jih lahko pri njihovem delu posebej zavezujejo, ali celo *bianco* odstopne izjave. Analiza omenjenih statutov strank je razkrila, da štiri stranke od svojih kandidatov na parlamentarnih volivah zahtevajo podpis različnih pogodb oziroma izjav.

Te stranke so SDS, ZLSD, DeSUS in SNS. Najmilejšo obliko najdemo pri DeSUS. V tej stranki se mora poslanec za ves čas trajanja svojega mandata, pred vključitvi-

jo na listo kandidatov stranke, pisno in s častjo zavezati, da ne bo izstopil iz stranke ali prestopil k drugi stranki oziroma poslanski skupini. Skoraj identično določbo imata tudi ZLSD in SNS. Vendar ti dve dodajata, da poslanska skupina (pri ZLSD na podlagi predhodnega mnenja predsedstva) ugotovi, da je poslancu z dnem izstopa iz stranke oziroma prestopa v drugo stranko ali poslansko skupino prenehalo članstvo v poslanski skupini. Poleg tega morajo kandidati na listah strank, preden stranki potrdita njihovo kandidaturo, podpisati dogovor o razmerju med poslancem in stranko. V tem dogovoru se opredeli tudi način vrnitve mandata v primeru izstopa poslanca iz stranke ali prestopa v drugo stranko. Pri ZLSD se v dogovoru opredelijo še politične in materialne obveznosti poslanca, posebej v primeru prestopa v drugo stranko ali prenehanja članstva poslanca v poslanski skupini. Statut SNS določa, da mora vsak kandidat povrniti stroške volilnih kampanj, če izstopi iz stranke ali prestopi v drugo stranko. Višina stroškov se določi glede na splošno količino porabljenega denarja in drugih sredstev za volilno kampanjo, natančno pa se merila opredelijo s posebnim pravilnikom. Prav tako se v primeru obeh strank v že omenjenem dogovoru lahko določijo še druge obveznosti poslanca, ki niso opredeljene v statutu. Statut SDS od kandidatov stranke zahteva, da pred uvrstitvijo na kandidatno listo podpišejo izjavo o nesodelovanju s tajnimi službami totalitarnega režima (do 15.5. 1990) in izjavo o brezpogojnem odstopu s položaja poslanca v primeru izstopa ali izključitve iz stranke oziroma vstopa v drugo stranko ali poslansko skupino (to zadnje velja za nečlane, ki bi kandidirali na listi SDS). Tako vidimo, da zlasti določbe SDS in tudi ZLSD ter SNS vsebujejo nekatere nastavke za uvedbo imperativnih strankarskih mandatov.

Pri vsem tem je verjetno nerealno pričakovati, da preostale stranke v kakšnih drugih pravnih aktih ne poskušajo na podoben način omejevati delovanja svojih poslancev, vendar pa so le omenjene stranke to izrecno zapisale v najvišji notranji pravni akt strank - v svoje statute. Delno je taka določila možno pojasniti tudi s preteklimi številnimi prestopi/izstopi poslancev v/iz (druge) poslanske(-ih) skupin(-e) in tudi (ra)združitvami strank oziroma delov strank. Vzrok za ta dogajanja je bila vsaj deloma, če ne celo najbolj organizacijska in ideološka nekonsolidiranost strank.

Ugotovimo lahko, da so poslanski mandati tudi v Sloveniji v resnici bolj ali manj strankarski mandati, kaže pa se celo tendenca vzpostavitve imperativnih strankarskih mandatov. Na ta način poslanski mandati postajajo pomemben mehanizem nagrajevanja ali kaznovanja poslancev strank. Če poslanci pri svojem delu ne upoštevajo pričakovanj ali celo zahtev strank, jim te lahko najkasneje ob selekciji kandidatov za naslednje parlamentarne volitve odtegnejo svojo podporo. S tem pa poslanski mandati postajajo mehanizem vzpostavitve lojalnosti poslancev, ki želijo nadaljevati svojo parlamentarno kariero.

Zaključek

Kot smo povedali že na začetku, so politične stranke v marsikaterem pogledu posebna vrsta organizacij. Vendar tako kot ostale organizacije tudi one za svojo

racionalistično fasado pogosto skrivajo (včasih tudi namerno razkrivajo) čustveno komponento. Zelo pomembna čustvena komponenta je lojalnost oziroma čustvena pripadnost posameznikov strankam. Stranke želijo in potrebujejo izkazovanje lojalnosti posameznikov, še posebej tistih, ki javno nastopajo v njihovem imenu. V tej želji in potrebi se v bistvu sočasno zrcalita njihova čustvena in racionalna komponenta, ki sta nujno potrebni za njihovo uspešno delovanje. Politične stranke so vzpostavile različne mehanizme, s katerimi poskušajo zagotoviti lojalnost oziroma pravilno čustvovanje posameznikov. Med najpogosteje uporabljena mehanizma v strankah zahodnoevropskih držav sodita selekcija kandidatov za parlamentarne volitve in vrsta poslanskega mandata. Analiza statutih strank je pokazala, da imajo omenjena mehanizma možnost uporabljati tudi slovenske parlamentarne stranke, natančneje centralni organi strank. Ti zato lahko določajo pravila čustvovanja v strankah in sankcije v primeru njihovega nespoštovanja. Da mehanizma centralni organi strank v resnici poskušajo uporabljati oziroma jih uporabljajo, dokazuje tudi javno razkrito delovanje strank. Vse to pomeni, da se slovenske stranke v tem pogledu bistveno ne razlikujejo od večine strank v zahodnoevropskih državah, in da sledijo njihovem (pozitivnemu ali negativnemu) vzoru. S tem pa razkrivajo vse tri razsežnosti svojega delovanja: normativno, racionalno in čustveno.

LITERATURA

- Barbalet, J.M. (1996): Social Emotions: Confidence, Trust and Loyalty. *International Journal of Sociology and Social Policy* 16(9/10): 75-96.
- Djupe, A. Paul (2000): Religious Brand Loyalty and Political Loyalties. *Journal for the Scientific Study of Religion* 39 (1): 78-89.
- Epstein, D. Leon (1967): *Political Parties in Western Democracies*. London: Pall Mall Press.
- Erickson, Lynda in Carty, R. K. (1991): Parties and Candidat Selection in 1988 Canadian General Election. *Canadian Journal of Political Science* 24(2): 331-349.
- Hague, Rod, Harrop, Martin in Breslin Shaun (1992): *Comparative Government and Politics*. London: Macmillan.
- Flam, Helena (1990): Emotional "Man": A Corporate Actors as Emotion-Motivated Emotion Managers. *International Sociology* 40 (2): 225-234.
- Hazan, Y. Reuven (1999): The Consequences of Candidate Selection for Party Organization, Political Representation and Legislative Behavior: Empirical Evidence and Theoretical Arguments from Israel. Prispevek predstavljen na delavnici The Consequences of Candidate Selection, European Consortium of Political Research Joint Sessions, Mannheim, 26.-31. marec 1999.
- Katz, S. Richard in Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Parties. *Party Politics* 1(1): 5-27.
- Kranjc, Stane (1992): Politične stranke - poslanske frakcije (klubi) - parlament. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut za družbene vede - Center za politološke raziskave.
- Krašovec, Alenka (2000): Moč v političnih strankah: Odnosi med parlamentarnimi in centralnimi deli političnih strank. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krouwel, Andre (1999): The Selection of Parliamentary Candidates in Western Europe: The Paradox of Democracy. Prispevek predstavljen na delavnici The Consequences of Candidate Selection, European Consortium of Political Research Joint Sessions, Mannheim, 26.-31. marec 1999.

- Malova, Darina in Deegan Krause, Kevin (2000): Parliamentary Party Groups in Slovakia. V Knut Heidar in Ruud Koole (ur.), *Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political Parties Behind Closed Doors*, 195-213. London, New York: Routledge in ECPR.
- Michels, Robert (1925/1990): Sociologija partija u suvremenoj demokraciji: Istraživanja o oligarhijskih tendencijama u životu skupina. Zagreb: Informator, Fakultet političkih nauka.
- Mouritzen, Poul Erik (1987): *The Local Politician: Loyal to the Party or Responsive to the Local Constituency*. *Scandinavian Political Studies* 10(2): 97-109.
- Müller, C. Wolfgang (1994): *The Development of Austrian Party Organizations in the Post-war Period*. V Richard S. Katz in Peter Mair (ur.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, 51-79. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Norris, Pippa (1997): *Introduction: Theories of Recruitment*. V Pippa Norris (ur.), *Passages to Power: Legislative Recruitment in Advanced Democracies*, 1-14. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Pennings, Paul (1999): *The Consequences of Candidate Selection for Policy-Making in Western Europe*. Prispevek predstavljen na delavnici *The Consequences of Candidate Selection*, European Consortium of Political Research Joint Sessions, Mannheim, 26.-31. marec 1999.
- Poguntke, Thomas (1994): *Parties in a Legalistic Culture: The Case of Germany*. V Richard S. Katz in Peter Mair (ur.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, 185-215. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1996 - 2000. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije.
- Ranney, Austin (1968): *Candidate Selection and Party Cohesion in Britain and the United States*. V William Crotty (ur.), *Approaches to the Study of Party Organizations*, 139-157. Boston: Allyn and Bacon Inc.
- Repovž, Grega (2001): *Poslanskega mandata ne more odvezti nihče*. Delo, 24.5.2001.
- Svåsand, Lars, Kaare, Strøm in Rasch, Bjørn-Erik (1997): *Change and Adaptation in Party Organization*. V Kaare Strøm in Lars Svasand (ur.), *Challenges to Political Parties: The Case of Norway*, 91-123. The University of Michigan Press.
- Ustava Republike Slovenije 1991.
- van Biezen, Ingrid (1998): *The Relationship Between the Party in Public Office and the Extra-Parliamentary Party in New Democracies*. Prispevek predstavljen na delavnici *Change and Continuity in the Roles of Parties in Democratisation*, European Consortium of Political Research Joint Sessions, Warwick, 23.-28. marec 1998.
- Ware, Alan (1996): *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press.

OSTALI VIRI

- Poročila o reviziji poslovanja organizatorjev volilnih kampanj za redne volitve poslancev v državni zbor 15.10. 2000 (<http://www.sigov.si/racs>; junij 2001)
- Statut Demokratične stranke upokojencev Slovenije; junij 1998
- Statut Liberalne demokracije Slovenije; januar 1998
- Statut Nove Slovenije - Krščansko ljudske stranke; avgust 2000
- Statut Slovenske nacionalne stranke; september 1998
- Statut SLS+SKD Slovenske ljudske stranke; april 2000
- Statut Socialdemokratske stranke Slovenije; maj 1999
- Statut Stranke mladih Slovenije 2000; julij 2000
- Statut Združene liste socialnih demokratov; marec 1997

Zakon o političnih strankah, Uradni list RS 62/94

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o volilni kampanji, Uradni list RS 7/97

Zakon o volilni kampanji, Uradni list RS 62/94

Zakon o volitvah v državni zbor, Uradni list RS 44/92